

ІСТОРІОГРАФІЯ, ГЕРАЛЬДИКА, СФРАГІСТИКА, НУМІЗМАТИКА

УДК 929.6

Андрій Капуста
краєзнавець, філобрікер,
керівник гуртків,
Мишковицький ліцей
(Тернопільська область)

ІКОНОГРАФІЯ ТА ПОШИРЕННЯ ВЛАСНИЦЬКОГО ГЕРБА «ПИЛЯВА»: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ КЛЕЙМОВАНОЇ ЦЕГЛИ РОДИНИ ПОТОЦЬКИХ

В статті проаналізовано феномен клеймування цегли родиною Потоцьких (герб Пилява) на теренах Галичини та Поділля у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Розглянуто морфологічні, іконографічні та технологічні особливості клейм, локалізованих на теренах Вінницької, Хмельницької, Тернопільської та Львівської областей. Обґрунтовано, що використання герба Пилява на будівельних матеріалах виконувало не лише функцію власницького маркування, а й було формою соціальної та культурної самопрезентації роду в архітектурному середовищі. Зазначено, що клеймована цегла Потоцьких є важливим джерелом для вивчення матеріальної репрезентації аристократії та процесів стандартизації промислового виробництва в Галичині й на Поділлі кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: клеймована цегла, герб Пилява, Потоцькі, геральдика, Уладівка, Антоніни, маєтки.

Розгалужений та впливовий шляхетський рід Потоцьких протягом XVII – поч. XX ст. відіграв визначну роль у політичному, військовому, економічному та культурному житті українських земель. Представники роду, як великі землевласники і патрони церков та монастирів, часто мали власні приватні війська, а їхні величезні володіння простягалися на територіях Поділля, Волині, Київщини, Брацлавщини та Галичини.

Потоцькі гербу Пилява володіли десятками міст і сотнями сіл, де створювали палацово-паркові та господарські комплекси, закладали заводи, млини, пивоварні, цегельні тощо. Маєткові центри в Тульчині, Кристинополі (суч. Шептицький, колишній Червоноград), Лембергу (суч. Львів), Станіславі (суч. Івано-Франківськ), Печері, Бережанах, Антонінах, Раю та Микулинцях були осередками культурного життя. Незважаючи на різні політичні орієнтації окремих гілок, Потоцькі відіграли ключову роль у розвитку архітектури, мистецтва, садово-паркового будівництва та формуванні аристократичної культури на українських землях. Вони активно підтримували розвиток освіти, фінансували будівництво костелів, монастирів і лікарень, запрошували європейських архітекторів і митців, створювали колекції живопису, засновували бібліотеки та театри.

Рід Потоцьких – це приклад впливової європейської династії, яка понад три століття визначала політичне, економічне й культурне обличчя українських земель. Вони виступали посередниками між польською, українською та австрійською культурами, залишивши після себе численні архітектурні, мистецькі й історичні пам'ятки.

У вітчизняній історіографії, присвяченій родові Потоцьких, найбільш повно представлено студії та дослідження про їхню роль в архітектурній та економічній історії українських земель. В архітектурному напрямку здійснено доволі систематичні дослідження, які представлені серією локальних монографій та статей з аналізом конкретних палацово-паркових комплексів

у власності родини Потоцьких чи збудованих на кошти роду. Представлені також окремі змістовні студії, що розкривають суспільно-політичні та культурологічні аспекти діяльності окремих представників родини (Сербін, Поліщук 2022). Стосовно економіки, дослідження менш систематичні – праці охоплюють загальні процеси розвитку маєткової економіки, поміщицького господарства, не в останню чергу, завдяки дослідженням Оксани Лобко (Чубіна 2008; Лобко 2006, 2008b).

Водночас, вітчизняні публікації, які присвячені вивченню геральдики роду Потоцьких (герб *Пилява*) – зокрема, складової церковних розписів, скульптурних та архітектурних об'єктів, сфрагістики, клеймованої цегли не систематизовані та представлені окремими розвідками (Лобко 2019a; 2019b). Глибші дослідження із цієї тематики проведено польськими науковцями. Є фундаментальні праці, які пов'язують Потоцьких із їх гербом Пилява та їх родовим статусом – наприклад, монографія-генеалогія роду Потоцьких *Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku. Studium genealogiczno-własnościowe* містить геральдичний аналіз родини Потоцьких до поч. XVII ст., із зазначенням герба і генеалогії (Wolski 2013).

Таким чином, у сфері української та польської родової геральдики є дослідження, які торкаються загальних контекстів шляхетської геральдики, трансформацій гербів, але в них не акцентовано прояви матеріальної геральдики Потоцьких (барельєфи на архітектурних об'єктах та скульптурі, розписи та медальйони в інтер'єрах палаців чи храмів, клеймована цегла та сфрагістика) – таких досліджень значно менше. Хоча герб Пилява використовувався Потоцькими й часто зображувався на фасадах палаців, брамах, скульптурах та цеглі – систематичні дослідження саме таких матеріальних проявів геральдичної символіки родини Потоцьких на теренах України переважно відсутні або фрагментарні. Це створює лакуну для дослідника, який цікавиться саме українською спадщиною родини.

Матеріальна спадщина роду Потоцьких, що охоплює архітектурні комплекси, промислові підприємства та інфраструктурні об'єкти, становить вагому складову історико-культурного ландшафту Правобережної України. Одним із найменш досліджених, проте значущих елементів цієї спадщини є клеймована цегла, на якій відображено родову символіку – герб Пилява. Її іконографічні особливості та ареал поширення дають змогу простежити як економічну діяльність, так і форми символічної самопрезентації роду Потоцьких.

Запропонована стаття є першою спробою проведення історичного аналізу клеймованої цегли родини Потоцьких, котрий полягає у каталогізації відомих автору клейм з відбитком родового герба Пилява, їх локалізації та дослідженні ролі герба як символу магнатської влади й ідентичності.

На українських землях найзаможніші представники родини Потоцьких належали до власницьких гербів *Срібна Пилява* та *Золота Пилява* (Тульчинська, Печерська, Кшешовицька, Віляновська, Ланцуцька, Бучацька, Смотрицька, Підгаєцька, Бережанська гілки) (Лобко 2008a, с. 16). Представники окремих гілок роду, цеглу, виготовлену в маєткових цегельнях, клеймували родовим гербом Пилява.

Дослідження цегли з гербом Пилява, пов'язаної з діяльністю різних гілок роду Потоцьких, охоплює території Поділля, Волині та Галичини. Знахідки зосереджені переважно в межах маєтків, що належали представникам родини, які проживали у Лембергу, Варшаві та Кракові. До найвідоміших локалітетів належать: Уладівка (Вінниччина) – клеймована цегла з гербом Пилява та ініціалами *РП* (Роман Потоцький); Антоніни (Хмельниччина) – зразки цегли з подвійним втиснутим клеймом у рамці; Рай-Бережани (Тернопільщина) – цегла з гербом Пилява, а також ініціальними клеймами *SHP* і *JHP* (Станіслав і Якуб Потоцькі); Поморяни (Львівщина) – зразки цегли з гербом Пилява та ініціалами *RP* та *JP* (Роман Потоцький та Єжі-Юзеф Потоцький); Перемишлянщина (Львівщина) – клеймована цегла з гербом Пилява різних розмірів, в рамці та без неї.

Уладівський маєток. На території *Уладівки* (зараз у складі Іванівської сільської громади, Вінницька область), котра більше ста років перебувала у власності представників ланцуцької гілки родини Потоцьких герба *Срібна Пилява*, локалізуються знахідки кількох різновидів цеглин із власницьким гербом Потоцьких. Ще в 1823 р. власником Уладівського ключа *Подільської губернії* став граф *Альфред II Потоцький* (пол. *Alfred Józef Potocki, 1817–1889 pp.*) – польський та австрійський політик, маршалок *Галицького Сейму*, імперський намісник в *Königreich Galizien und Lodomerien*.

Від Альфреда II, Уладівський маєток площею 4. 228 дес. в 1889 р. перейшов у власність його сина – графа Романа Потоцького (пол. *Roman Alfred Maria Potocki*, зросійщене – *Роман Альфредович Потоцкий*, 1851–1915 рр.). Саме Роман залишив в Уладівці на згадку про себе цеглу, клеймовану Пилявою та кириличними ініціалами **РП**. Цегла, виготовлена в Уладівському маєтку (село Забужжя, тепер частина Уладівки), використовувалась для будівництва цукрових заводів, котрі знаходились у власності Потоцького. Відомо також, що для оздоблення фасадів цих будівель імпортувалась силікатна цегла з Вінниці (Грабовська 2018, с. 77, 126).

Продовжуючи традицію роду Потоцьких, клеймо на цеглі з Уладівки відтискалось по довгій осі, що дозволяло збільшувати його розмір (рис. 1.1–1.7). Усього віднайдено п'ять різновидів клейм із літерами **РП**. При однаковій компоновці, вони відрізняються розмірами Пиляви та формою літер.

На цеглині розмірами 26,5 × 13 × 7,2 см нанесено втиснуте клеймо, у верхній частині якого розміщено відбитки літер **РП**, висота яких становить 6 см. Нижче від ініціалів розташовано родовий герб Пилява – п'ятираменний хрест із двома кінцями ліворуч і трьома праворуч. Висота герба – 13 см, ширина – 7 см.

Ширина рамен хреста на відбитку сягає 2,5 см, а глибина їх тиснення – 0,4–0,5 см. Рамена мають різну довжину: верхнє горизонтальне – 7 см, середнє – 6 см, а нижнє, без лівого плеча, від основи праворуч – 1,5 см (рис. 1.1).

Інший різновид клейма представлений ідентичним втиснутим відбитком ініціалів Романа Потоцького та герба Пилява, виконаним із використанням матриці меншого шрифту. Цегла цього типу має розміри 26,5 × 13,5 × 6 см. Ширина рамен хреста становить 2 см, глибина нанесення – 0,6–0,8 см. Загальна висота хреста – 13 см, ширина верхньої перекладини – 7 см (рис. 1.2). Як і у попередньому випадку, рамена герба мають різні розміри: верхнє – 7 см, середнє – 6,5 см, нижнє від основи праворуч – 1,3 см.

Наступним різновидом клеймування цегли Романа Потоцького, є втиснутий відбиток **РП** з Пилявою, менший за розмірами від двох попередніх, але тотожний за компонованням. Формат цеглини – 26 × 13,5 × 6 см, розміри відбитку хреста – 12 × 6 см. Ширина рамен – 1,5 см, глибина тиснення – 0,4 см (рис. 1.3).

Четвертий варіант маркування цегли Потоцьких з Уладівки має усі ознаки ручного нанесення клейма (рис. 1.4). Ймовірно, матриця, яка слугувала для тиснення відбитків на цеглі, зазнала руйнувань, тому робітники цегельні в «ручному режимі» відтворювали на сирій глині ініціали власника з його родовим гербом. Доказом руйнування матриць на цегельні Потоцького, є неодноразові знахідки цеглин із бракованими відбитками клейм (рис. 1.5). Ручні відтворення могли бути аварійним або тимчасовим заходом, коли ще не виготовили нову матрицю, але виробництво не зупиняли. У маєткових цегельнях це було типовою практикою. Іншим поясненням співіснування зразків технологічного тиснення і примітивно відтворених ручних відбитків одного типу герба й ініціалів, є локальне кустарне виробництво. Можливо, частина цегли виготовлялася в малих, сезонних цегельнях на території маєтку, де не було стандартного обладнання. У таких випадках герб або ініціали могли відтворювати вручну як спрощену копію «офіційного» знаку власника.

Усі чотири зафіксовані варіанти клейм мають єдину композиційну схему – ініціали у верхній частині та герб Пилява під ними. Різниця між зразками полягає у масштабах, пропорціях і глибині тиснення, що може вказувати на використання кількох різних форм або періодів виробництва. Така повторюваність форм свідчить про серійне виготовлення і певну стандартизацію в межах маєткової цегельні.

Черговий різновид цегляного втиснутого клейма з Уладівки має подібне із попередніми цеглинами компоновання, лише літери **РП** витиснуто в нижній частині цеглини, а Пилява розміщена зверху. При цьому, ініціали Потоцького нахилені на зустріч один одному (рис. 1.6).

Наявність кирилических ініціалів **РП** у поєднанні з гербом Пилява дозволяє точно датувати виготовлення цеглин з Уладівки кінцем XIX – початком XX ст., тобто періодом, коли маєтком володів граф Роман Потоцький (1889–1915 рр.).

На території Уладівки виявлено також зразки цегли з клеймом у вигляді герба Пилява, які відрізняються від варіантів із ініціалами Романа Потоцького. У цьому випадку зображення Пиляви з рівновеликими раменами вміщено у рамку з опукло-вгнутими сторонами, що за

формою нагадує геральдичний щит (рис. 1.7). Відсутність літерних позначень значно ускладнює ідентифікацію власника цегельного виробництва. Версію про приналежність цих клейм до продукції цегельні Романа Потоцького слід розглядати як малоймовірну, оскільки граф, вірогідно, традиційно маркував цеглу ініціалами свого імені та прізвища. Це підтверджується зразками цегли, виготовленої у його володіннях на території Австро-Угорської імперії, де клейма виконані у вигляді латинських літер **RP** у поєднанні з гербом Пилява (рис. 1.9).

Крім того, у порівнянні з типовими зразками клейм Романа Потоцького, де герб представлений як п'ятираменний хрест із двома кінцями ліворуч і трьома праворуч, на цеглі з Уладівки зафіксовано дзеркальний варіант – із трьома кінцями ліворуч і двома праворуч. Водночас, ця відмінність не може бути вирішальним критерієм у визначенні власника, оскільки відомі геральдичні варіанти Пиляви з обламаними нижніми раменами, що не порушують «канонічної» структури герба. З огляду на це, можна припустити, що виявлена цегла з гербом без ініціалів могла походити з періоду володіння маєтком Альфредом II Потоцьким, батьком Романа. Проте, через відсутність прямих підтверджень, це припущення залишається гіпотетичним і потребує подальшої джерельної перевірки.

Окрім значних земельних володінь на території російської імперії, граф Роман Потоцький був одним із найвпливовіших землевласників в межах Австро-Угорської імперії, де йому належало 104 маєтки загальною площею близько 50 000 гектарів (Бондарев, 2021). За масштабами земельних володінь він посідав друге місце серед галицьких аристократів. До переліку його маєтностей входив і *Поморянський ключ*, який перейшов у власність графа після шлюбу з *Ізабеллою Потоцькою*.

На території *Поморян* (нині – центр однойменної селищної громади Львівської області), *Золочева* та навколишніх населених пунктів, зокрема у селі *Богутин*, локалізовано знахідки кількох різновидів цегли, клеймованої латинськими літерами **RP** та гербом Пилява (рис. 1.9). Середні розміри більшості цеглин становлять близько 27–28 × 13–14 × 6–7 см. Клейма, як правило, нанесені по короткій осі цегли. Компонування ініціалів та герба відповідає зразкам, виявленим в Уладівці, однак із певними відмінностями – зображення Пиляви розташоване поміж літер **RP**, висота яких коливаються від 3,5 до 7 см. Відбиток герба має традиційну форму п'ятираменного хреста з двома кінцями ліворуч і трьома праворуч. Рамена хреста рівновеликі, висота герба сягає 8 см, ширина – 4 см, а глибина тиснення становить 0,4 см.

Окремий різновид клейма представлений варіантом, у якому Пилява винесена вище відносно ініціалів (рис. 1.10). Інші зразки клеймованої цегли Романа Потоцького з *Поморян* демонструють варіативність розмірів ініціалів та Пиляви, при збереженні спільної композиційної схеми їх розміщення, що може свідчити про використання кількох матриць або різних періодів виробництва (рис. 1.11). Також ця цегла виділяється гіршим ступенем випалу (на відміну від цегли з уладівського маєтку). На багатьох зразках помітні *брижжі* або *дощовик*, які з'являються під впливом опадів. Такі пошкодження є ознакою тимчасового виробництва, під час якого цеглу-сирець висушували під відкритим небом (Грабовська 2018, с. 99).

Доведено, що між маєтками Романа Потоцького існував внутрішній «товарообіг» цегли, який, за потреби, супроводжувався переміщенням будівельної продукції навіть через адміністративні та державні кордони. Показовим є випадок із двома цеглинами з ініціалами **RP** та відбитком герба Пилява, що походять із *Поморянського маєтку* та нині зберігаються у фондовій збірці *Вінницького обласного краєзнавчого музею*. Обидві цеглини були вилучені зі знесеної будівлі в житловому масиві П'ятничани у м. Вінниці.

На думку *О. Грабовської*, дослідниці вінницької цегли, ці вироби були виготовлені в Уладівці, звідки згодом потрапили до Вінниці (Грабовська 2018, с. 126). Однак це припущення видається лише частково обґрунтованим, оскільки клеймована цегла з маркуванням **RP** могла надходити до Вінниці безпосередньо з *Поморянського маєтку*, транзитом через Уладівку або ж у складі змішаних партій будівельних матеріалів, що переміщувалися між володіннями Потоцьких.

Не можна також виключати й іншого сценарію: надходження галицької цегли до Вінниці могло відбутись в післявоєнний період, коли будівельні матеріали зі зруйнованих споруд Західної України централізовано транспортувалися залізницею на схід держави. Подібні випадки добре засвідчені – на теренах Східної України неодноразово фіксуються знахідки клеймованої цегли галицького виробництва поч. XX ст.

Клеймована цегла з гербом Пилява та ініціалами Романа Потоцького є унікальним свідченням поєднання геральдики, економіки й матеріальної культури магнатських родів. Вона підтверджує, що родова символіка виконувала не лише репрезентативну, а й власницько-ідентифікаційну функцію, ставши своєрідним знаком контролю та престижу в господарській системі маєтку.

Після смерті Романа Потоцького в 1915 р., власником Уладівського маєтку став *ордиант Альфред-Антоні III Потоцький* (пол. *Alfred III Potocki, 1886–1958 pp.*) – син Романа. Оскільки посади ординації не підлягали дробленню, молодший брат Альфреда-Антоні Потоцького – *Єжі-Юзеф Потоцький* (пол. *Jerzy Jozef Potocki, 1889–1961 pp.*) герба Срібна Пилява, отримав у спадок маєток Уладівку, а згодом Поморяни (Лобко 2008, с. 28). Під час Першої світової війни, Єжі-Юзеф пішов на службу до австро-угорської армії. Після розвалу Австро-Угорської імперії перейшов до *Війська Польського*, згодом служив у Генштабі (Бондарев 2021). Пізніше Єжі-Юзеф Потоцький перейшов на дипломатичну службу: з 1933 р. призначений на посаду посла у *Туреччині*, а в 1935 р. переведений послом *Речі Посполитої* у США (Лобко 2008, с. 27).

Саме з Єжі-Юзефом Потоцьким можна пов'язати клеймовану цеглу з Поморян, яка виготовлялась в міжвоєнний період. Композиційне вирішення клейма було традиційним для родини Потоцьких – ініціали власника цегельні *JP*, у верхній частині під кутом зведених один до одного. Власницький герб розміщений поміж латинських літер. Відбиток на цеглі водночас вишуканий та витончений, залишає враження мінімалістичної досконалості (рис. 1.12).

Розміри цеглини співвідносяться – $27 \times 13 \times 6$ см. Висота літер *JP* – 5 см. Висота Пиляви – 8 см, ширина – 3,5 см. Рамена хреста рівновеликі (два кінці з лівого боку та три кінці з правого), їх ширина – 1,2 см. Глибина тиснення – 0,8–0,9 см.

Окрім цегли з ініціалами Потоцьких, в Поморянах трапляється цегла, клеймована гербом Пилява, без літер (рис. 1.13). Клеймо розміщене по довгій осі виробу. Воно подвійно втиснуте, де перший рівень формує площина рамки, розмірами – 13×8 см, а другий рівень – п'ятираменний хрест з двома кінцями у лівий бік та трьома кінцями в правий бік. Висота Пиляви: 11 см, ширина: 7 см, глибина тиснення: 0,5 см. Розмір цеглин – $30 \times 14,5 \times 6,5$ см, є ознакою того, що їх виготовлено у другій пол. XIX ст.

Інший різновид клейма з родовим гербом Пилява з відламаним нижнім лівим кінцем, виконаний без ініціалів власника, представлений цеглинами з втиснутим відбитком герба, розміщеним у межах прямокутної рамки з чітко окресленим контуром (рис. 1.14). Ймовірно, використання клейм з Пилявою та без ініціалів, пов'язане з діяльністю Романа Потоцького, який з 1876 р. володів маєтком у Поморянах. Водночас, відсутність персоніфікованих позначень – ініціалів, не дозволяє з повною впевненістю ототожнити ці вироби з продукцією його підприємства (Поморянський замок 2016).

Антонінський маєток. На території селища *Антоніни* (зараз центр однойменної селищної громади на Хмельниччині) локалізуються знахідки цегли, клеймованої гербом Пилява, розміщеного вздовж короткої осі, який обрамлений елегантною восьмикутною рамкою (рис. 2.4). Клеймо подвійно втиснуте. Пилява із рівновеликими раменами з двома кінцями ліворуч та трьома кінцями праворуч. Формат усіх знайдених цеглин – $26 \times 13 \times 6$ см. Висота рамки – 5 см, ширина – 6,5 см. Розміри Пиляви – 5×3 см.

Інший різновид цегляного клейма з гербом Пилява, зафіксований у Антонінах, представлений відбитком, теж нанесеним уздовж короткої осі цеглини. У цьому варіанті Пилява вміщена у вертикально подовжену фігурну вертикальну рамку, що надає клейму більш виразного та акцентованого характеру (рис. 2.5).

Цегла з гербом Пилява, виявлена на території селища Антоніни, характеризується низьким ступенем випалу, крихкістю та схильністю до руйнування під дією вологи. Такі фізико-технічні властивості дозволяють припустити, що її виготовлення здійснювалось в межах сезонного локального виробництва для внутрішніх потреб маєткового комплексу (поточних ремонтів, господарських споруд). Це свідчить про функціонування в Антонінах невеликої цегельні, що діяла в теплу пору року та не забезпечувала промислових стандартів випалу, який здійснювався з нерівномірним розподілом температури.

З 1887 р. власником маєтку в Антонінах став молодший брат Романа Потоцького – граф *Юзеф-Міколай Потоцький* (зросійщене – *Йосиф Альфредович Потоцкий*, пол. *Józef Mikołaj Kazimierz*

Marian Alfred Jakub Potocki, 1862–1922 pp.) герба Срібна Пилява, який успадкував його від матері – *Марії Сангушко*. Іншими володіннями Потоцького у Волинській губернії були маєтки в *Шепетівці* (зараз адміністративний центр однойменної міської громади на Хмельниччині) та *Смолдиріві* (зараз у складі Баранівської міської громади, що на Житомирщині) (Лобко 2008, с. 32). Усього йому на поч. ХХ ст. належало 63 тис. га. землі.

Через те, що більшість маєтків перебувала за кордоном у російській імперії, граф прийняв російське підданство. Юзеф-Миколай Потоцький входив до числа 13 депутатів, які протягом 1906–1911 рр. представляли Волинь у *Державній думі* російської імперії першого скликання. Граф, як представник *автономістів*, входив до складу *Групи західних окраїн* (Яцечко-Блаженко 2019). Юзеф-Миколай був *Почесним членом Варшавського Наукового товариства* та ініціатором створення *акціонерного товариства залізниць Поділля*. В 1918–1919 рр. він втратив більшість своїх володінь та згодом виїхав до Польщі.

Юзеф-Миколай Потоцький, який в 1897 р. провів грандіозну реконструкцію старої садиби в Антонінах, зведеної в кін. XVIII ст., міг бути ймовірним власником виробництва клеймованої цегли. В цей час до палацу було добудовано ряд приміщень, зведено флігель, манеж, житлові приміщення для прислуги. В 1905–1908 рр. увесь комплекс черговий раз було перебудовано і надано ознак неobaroko (Котис 2016). Таке будівництво вимагало значної кількості цегли. Через те, що палац в 1919 р. було дощенту спалено, а цегляні стіни розібрано, зараз важко встановити для якої добудови було використано клеймовану цеглу. Проте вціліли адміністративні будівлі маєткової обслуги, в стінах яких збереглась клеймована цегла Потоцьких.

З цієї позиції цікавим буде порівняння гербової цегли з Антонін із однотипною клеймованою цеглиною із Уладівки (рис. 1.7). Тут і там подвійно втиснуте клеймо, фігурна рамка, Пилява з рівновеликими раменами та відсутність ініціалів власника виробництва.

А втім, відомий колекціонер та дослідник клеймованої цегли України – *Тарас Курман* стосовно власника клеймованої цегли з Антонін, дотримується іншої версії. На його думку власницею цегельні була мати Юзефа-Миколая Потоцького – *Марія-Клементина Романівна Потоцька* в дівочтві *Сангушко*, від якої Антоніни, як посаг, отримав її чоловік – Альфред II Потоцький. Інші володіння *Марії-Клементини Потоцької* включали: чотири фільварки *Шаргородської волості*, *Шепетівка*, *Сатанівський маєток* у Подільській губернії, села *Черепинці* та *Черепин* в Київській губернії (Лобко 2008, с. 29, 32).

Цегла Станіслава та Якуба Потоцьких з Бережан

На території Тернопільщини найбільша кількість знахідок цегли, клеймованої власницьким гербом Пилява, сконцентрована в *Бережанах* та околицях. Зокрема, в селі *Рай* (зараз в складі *Бережанської міської громади*) в другій пол. XIX ст. діяла цегельня графа *Станіслава Потоцького* (пол. *Stanislaw Potocki, 1824–1887 pp.*) герба Срібна Пилява – місцевого магната та мецената, який походив з Віляновської гілки родини. Після смерті Станіслава, виробництво перейшло у власність його сина – графа *Якуба Потоцького* (пол. *Jakub Ksawery Potocki, 1863–1934 pp.*) герба Срібна Пилява (Gorodyskyu 2019, 2020). Наразі важко встановити які із цеглин, клеймованих гербом Пилява, належали батьку, а які сину. Можна припустити, що клеймування цегельної продукції запровадив Станіслав, а Якуб продовжив, використовуючи аналогічні матриці. Такий висновок можна зробити провівши порівняльний аналіз іншої клеймованої цегли родини Потоцьких з Бережанщини. Зокрема, Станіслав цеглу маркував своїми ініціалами без родового герба – *SHP* (пол. *Stanislaw hr. Potocki*), розміри якої в більшості випадків були характерними для другої пол. XIX ст. – 31,5 × 15,5 × 7 см, висота літер – 6,5 см (рис. 2.1). Ідентичної сімейної традиції дотримувався і його син, на цеглинах якого з'явилась аббревіатура *JHP* (пол. *Jakub hr. Potocki*). Цегла Якуба зменшилась в розмірах – 29,5 × 14,5 × 7 см., висота ініціалів також стала меншою – 5,5 см (рис. 2.2). Тиснення ініціалів батька та сина практично тотожне за шрифтом та відсутністю рамок, лише літери різняться своїми розмірами.

Саме в кін. XIX – на поч. ХХ ст. простежується тенденція до заміни гербових клейм ініціальними або топонімічними, що пов'язано зі зростанням ролі приватного підприємництва та поступовим згортанням поміщицьких форм виробництва (Капуста 2024, с. 59). Цегельні, які мали ліцензії, повинні були позначати вироби маркою чи ініціалами виробника. Це підтверджується публікаціями в *Czasopismo Techniczne. (Organ Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie)* (1899) .

Цегла з відбитками герба Пилява, походженням із околиць Бережан, не демонструє суттєвих відмінностей у розмірах. Її параметри коливаються в межах від $26,5 \times 13,5 \times 5,5$ см до $28 \times 14 \times 6$ см. Висота відтиснутих гербів становить 5–7 см, а ширина – 2,5–4 см (рис. 2.3).

Відмінності між окремими зразками полягають переважно у розташуванні герба на поверхні цегли – відбитки Пиляв зустрічаються як у повздовжній, так і в поперечній орієнтації. Ще однією характерною особливістю є варіативність нижнього рамена п'ятираменного хреста: у частині зразків воно відламане праворуч, тоді як в інших – ліворуч.

Таким чином, аналіз клеймованої цегли з гербом Пилява, виявленої в Бережанах і їхніх околицях, дозволяє припустити, що її виготовлення було пов'язане з діяльністю місцевої цегельні в селі Рай. Порівняльний аналіз знайдених зразків із клеймами у вигляді Пиляви у межах Бережанщини свідчить про типологічну сталість родового символу при незначних технологічних варіаціях.

Ідентичність морфологічних параметрів клейм (основні пропорції та іконографічна схема хреста) може свідчити про використання спільних або успадкованих матриць. Також матриці могли виготовлятися наново із наслідуванням старого стилю. Незначні відмінності – у розмірах або орієнтації відбитку – ймовірно, зумовлені експлуатацією різних форм (матриць) або змінами в організації виробництва, а не свідченням принципових відмінностей у геральдичній традиції.

Водночас, відсутність археологічного контексту та технологічного аналізу не дозволяє остаточно розмежувати цегляну продукцію обох власників. Тому, запропоноване припущення є гіпотезою, що потребує підтвердження за допомогою порівняльних матеріалознавчих і типологічних досліджень.

Слід зауважити, що ареал знахідок бережанської цегли з Пилявами накладається на територію Поморян (тепер центр однойменної селищної громади Львівської області). Відповідно, географія знахідок цегли із гербом Потоцьких з Поморян теж простягається на територію сусідньої Бережанщини, що свідчить про близьке географічне розташування, проте не зводиться лише до цього.

Безперечно, Бережанщина і Поморянщина становили єдиний адміністративно-економічний регіон Галичини, а цегельні родини Потоцьких могли використовуватись для постачання будівельних матеріалів у межах родових маєтностей. У документах XIX ст. трапляються згадки про єдині будівельні управи (пол. *budownictwa dworskie*), котрі діяли на кілька ключів, тому цегла могла транспортуватись між ними на короткі відстані (20–40 км). Не менш неймовірно, що цегельні майстри або матриці могли переміщуватись разом з робочими бригадами, які обслуговували кілька дворових господарств однієї родини. Такі пересувні або сезонні цегельні могли мати уніфіковані клейма, що пояснює ідентичність відбитків у різних місцях.

Водночас, рід Потоцьких з великою вірогідністю (базуючись на знахідках клеймованої цегли з гербом Пилява в різних регіонах), підтримував спільні технологічні стандарти у виробництві цегли:

1. Використання герба Пилява, часто у поєднанні із ініціалами власника, як маркера власності.
2. Стандартизація розмірів цегли.
3. Схожі техніки клеймування (втиснення або рамкове тиснення).

Тому ідентичні або подібні клейма могли з'являтися у різних маєтностях одночасно, навіть якщо цеглу виготовляли окремі підприємства.

Отже, накладання ареалів цегли з гербом Пилява з Бережанщини та Поморянщини свідчить не лише про близькість територій, а про взаємопов'язаність родових економічних систем Потоцьких та спільність технологічної традиції.

Ще одним матеріальним підтвердженням запропонованого висновку є будівельна цегла, виготовлена на цегельні *Пьотра Потоцького* (пол. *Piotr Potocki, ?1750–1802 pp.*) – каштеляна Люблінського, генерал-майора, повноважного представника *Найвищої Національної Ради* у Люблінському воєводстві, учасника повстання *Тадеуша Костюшка* та радника *Скарбниці Тимчасової Ради* (Sierczkowski 2025; *Piotr Potocki*). Ймовірно, саме на цегельні Пьотра Потоцького наприкінці XVIII ст. було започатковано тип клейма, що поєднував ініціали власника (у верхній частині композиції) та родовий герб Пилява (у нижній), розміщений по довгій осі цеглини (рис. 1.8).

Клеймо Пьотра Потоцького належить до опуклого типу, характерного для XVIII – першої пол. XIX ст. Такий барельєфний спосіб маркування ґрунтувався на технології, відмінній

від пізніших методів із використанням металевих матриць. Зображення клейма вирізалось безпосередньо на нижній частині дерев'яної форми, у якій формували цеглу. Через швидке зношування дерев'яних матриць їх часто замінювали новими, виготовленими за тим самим зразком. Це зумовлювало варіативність відбитків на готовій продукції: окремі клейма відрізнялися між собою незначними змінами розмірів, пропорцій чи розташування елементів напису.

Збереження ідентичної композиції клейма на цеглі Романа Потоцького кін. XIX – поч. XX ст. може свідчити про тяглість родової традиції геральдичного маркування через усвідомлене наслідування родової символіки в межах кількох поколінь роду, де зберігалась традиція використання герба Пилява у всіх формах матеріальної культури – від архітектурного декору до друків і господарських маркувань. Хоча цегла як будівельний матеріал є «прихованою» частиною архітектурних об'єктів, її клеймування мало подвійну функцію – утилітарну та символічну. Збереження ідентичної структури клейма могло бути свідомим актом, спрямованим на збереження іконографічної єдності родової символіки.

Також можна припустити, що наслідування клейма Романом Потоцьким було прихованою ідеологічною «диверсією». Наприкінці XIX – початку XX ст. в колах польської аристократії зростає інтерес до відродження родових традицій у відповідь на процеси національного відродження. Відтворення старих форм клейма могло мати символічний характер. Тим більш, Пётр Потоцький в середовищі польських патріотів був символом польського спротиву російській експансії. Зокрема, у 1768 р. він у складі ради з чотирьох осіб керував обороною Кракова від російських військ. Після капітуляції Пётр Потоцький потрапив у полон, а усе його майно було розграбовано. До 1774 р. Потоцький перебував у засланні в Казані (Sierczkowski 2025; Piotr Potocki).

Подібність схеми нанесення клейма дає підстави припускати не випадкове повторення, а цілеспрямоване відтворення раннього взірця, що набув символічного значення в родовій матеріальній культурі Потоцьких. Таким чином, наявність аналогічних відбитків у хронологічно віддалених зразках можна розглядати як прояв усвідомленої родової традиції, що поєднувала символічну, економічну та культурну функції.

Перемишлянський маєток. На території сіл *Куровичі, Солова, Туркотин* (зараз у складі Глинянської міської громади, що на Львівщині) та інших населених пунктах Перемишлянщини сконцентровані знахідки цеглин з різномісними клеймами у вигляді родового герба Потоцьких. Відомо, що протягом 1820–1939 рр. Куровичами з навколишніми селами володіли графи Потоцькі з Ланцюцької гілки, в т.ч. вище згаданий Альфред II Потоцький, а в Соловій довгий час працювала цегельня Потоцьких (Інтерактивна карта цегельень). Останній з них – Альфред III Потоцький, син Романа Потоцького, став фундатором місцевого костелу Св. Антонія в Куровичах, посвячення якого відбулось в 1939 р.

Цегла з Перемишлянщини, клеймована Пилявою, характеризується значною варіативністю розмірів. Зафіксовано кілька типологічних різновидів, що відрізняються як параметрами самої цегли, так і пропорціями відбитків герба.

Окремі зразки вирізняються великими розмірами – $29,5 \times 14,5 \times 7$ см. На їх поверхні розміщено герб Пилява з обламаним лівим нижнім раменом, орієнтований уздовж довгої осі цеглини. Висота герба становить 8 см, довжина першого та другого горизонтальних рамен – 4 см, ширина основи хреста – 0,7 см, ширина рамен – 1 см, а глибина тиснення клейма – від 0,5 до 0,7 см (рис. 2.6). Майже ідентичні екземпляри ($30 \times 14,5 \times 6$ см) містять відбиток Пиляви розмірами – $9,5 \times 4,5$ см (рис. 2.7).

Виявлено також великоформатні зразки ($29 \times 13,5 \times 5,5$ см) з відбитками Пиляви збільшеного масштабу із відсутнім нижнім правим плечем – висота 10,5 см, ширина рамен – 5,5 см (рис. 2.8). Інший різновид представлений цеглою розміром $29 \times 13,5 \times 6$ см, на якій зафіксовано герб із відсутнім нижнім правим раменом; висота п'ятираменного хреста – 15 см, ширина рамен – 7 см (рис. 2.9).

Окрему групу становить великоформатна клеймована цегла Потоцьких з Перемишлянщини, на якій герб Пилява відтиснено в межах прямокутної рамки (як і на зразках з Бережанщини). Розміри цеглин – $30 \times 15 \times 7$ см, рамки – 13×9 см, розмір герба – $11,5 \times 7,5$ см (рис. 2.10).

Водночас на території Перемишлянщини широко представлена цегла, клеймована Пилявою зменшеного формату, яка типологічно корелює з аналогічними зразками, виявленими в околицях Бережан. Здебільшого, розміри цієї цегли збігаються із розмірами бережанської –

26,5 × 13,5 × 5,5 см (першому випадку) та 27 × 13,5 × 6 см (в другому випадку). На перемишлянських цеглинах Пилява з відламаним нижнім правим плечем орієнтована вздовж довгої осі виробу; її розміри становлять – 6 × 2,5 см, що лише незначною мірою перевищує параметри бережанських відбитків (5 × 2,5 см) (рис. 2.11).

Крім того, як перемишлянська, так і бережанська малоформатна цегла характеризується значно якіснішим випалом та наявністю червонуватого відтінку глини, на відміну від великоформатних виробів обох ареалів, які мають цегляний або вохристий тон. Така відмінність свідчить про вдосконалення технічного процесу у пізніший період, зокрема використання печей із стабільнішою температурою для випалу цегли та ретельнішого добору сировини. Враховуючи високий ступінь подібності формату, розмірів клейм і характеру випалу, можна припустити, що малоформатна цегла – це продукція пізнішого періоду, виготовлена на одному або кількох тісно пов'язаних виробничих осередках, що функціонували в структурі маєткової економіки Потоцьких, звідки вона могла експортуватися до сусідніх регіонів.

Великоформатна цегла з гербом Пилява із Перемишлянщини за своїми морфометричними характеристиками відповідає зразкам, типологічно поширеним у другій пол. – кін. XIX ст. Щоправда, в цей час великоформатна цегла не завжди була ознакою ранішого виробництва – у різних регіонах (Поділля, Волинь, Галичина) паралельно існували і старі, і нові стандарти. Однак, у цей період в Австро-Угорській імперії відбувається поступова стандартизація виробництва цегли, зокрема й запровадження практики клеймування, що дозволяло ідентифікувати виробника та контролювати якість продукції. Водночас, повну законодавчу обов'язковість такого клеймування слід розглядати умовно: воно радше відображало галузеву норму та вимоги місцевих адміністрацій.

Тому можна з великою долею вірогідності припустити, що клеймована гербом Пилява цегла належала представникам родини Ланьцутської гілки роду Потоцьких, які володіли Перемишлянами з навколишніми селами в другій пол. XIX ст.

Пічна цегла Потоцьких з Малопольського воєводства (Польща). Поширення клеймованої цегли з гербом Пилява на території Галичини засвідчує не лише локальні виробничі традиції родини Потоцьких, але й міжрегіональні економічні зв'язки усередині володінь роду. Поряд із цеглою місцевого виробництва, на теренах Східної Галичини зафіксовано окремі зразки цегли, виготовленої на території сучасної Польщі, що також позначені родовим гербом Потоцьких. Їхня поява виявляє важливий аспект культурно-економічної інтеграції галицької аристократії в загальноімперський простір Австро-Угорщини наприкінці XIX – на початку XX ст.

Передусім йдеться про *вогнетривку* (*шамотну*) пічну цеглу, яка завдяки високим технічним характеристикам та більшій вартості користувалася попитом серед заможних верств населення Галичини. Імпорт таких виробів із польських земель фіксується у першій третині XX ст., коли використання якісної шамотної цегли стало ознакою престижу та технологічного оновлення маєткової архітектури, передовсім, печей та камінів.

Одним із найпоширеніших зразків імпоротної шамотної цегли була продукція з маркуванням латинськими літерами *AP HT*, між якими розміщено герб Пилява (рис. 2.12). Виробництво цієї цегли було налагоджено в селі *Тенчинек* (пол. *Tenczynek*, нині у складі гміни Кшешовіце, Малопольське воєводство), неподалік Кракова. Аббревіатура на клеймі розшифровується як *Andrzej Potocki hrabia Tenczynek* (Анджей-Казімеж граф Потоцький, пол. *Andrzej Kazimierz Potocki*, 1861–1908 рр.). Розміри пічної цегли становлять 24 × 11,5 × 5,5 см; розмір рамки – 18 × 6 см, а герба з відламаним нижнім лівим раменом – 3,5 × 2 см.

Іншим поширеним різновидом пічної цегли з польських земель, виявленим на теренах Галичини, є виріб із нанесеним написом *Krzeszowice*, обрамленим прямокутною рамкою (рис. 2.13). У верхньому лівому куті рамки розміщено герб Пилява, у нижньому правому – літеру *N*. Ця цегла виготовлялась у місті *Кшешовіце* (пол. *Krzeszowice*), нині центр однойменної гміни Малопольського воєводства. Незважаючи на незначну відстань між Тенчинком та Кшешовіцями (лише кілька кілометрів), у різні періоди власниками місцевих цегельень були граф Адам Юзеф Потоцький (пол. *Adam Józef Kazimierz Potocki*) та його син – граф Анжей-Казімеж Потоцький.

У селі *Марківці*, що на околиці Івано-Франківська, зафіксовано поодинокі знахідки будівельної цегли з подвійно втиснутим клеймом, у якому перший рівень утворює прямокутна

рамка, а другий – ініціали *АР*, розділені родовим гербом Пилява із правостороннім нижнім раменом. Композиція рамки, літер та герба за своїм виконанням нагадує маркування продукції цеглень, що належали Анджею та Адаму Потоцьким, представникам малопольської гілки роду. Враховуючи подібність іконографічних та технічних характеристик, не можна виключати, що ініціали *АР* також пов'язані з діяльністю цих представників родини. Водночас, знайдена цегла не належить до пічного (вогнетривкового) типу, а є звичайною будівельною, що ускладнює однозначну ідентифікацію її походження та датування (рис. 2.14).

Поширення цегли, клеймованої гербом Пилява на території Галичини та Поділля демонструє не лише господарську активність представників роду Потоцьких, але й наявність сталої символіки, що простежується в матеріальній культурі кількох поколінь різних гілок родини. Виявлені на різних територіях зразки – від Тернопільщини й Львівщини до Вінниччини та Хмельниччини – свідчать про спільність візуальної структури клейм і використання тотожних геральдичних мотивів.

Родовий герб Пилява (п'ятираменний хрест із двома кінцями ліворуч і трьома праворуч) у трактуванні віднайдених цегельних клейм має кілька варіантів: класичний тип, коли знак розташовано горизонтально по довжині цегли, з чітко вибитими раменами різної ширини та «фасадний» тип, у якому Пилява розміщується вертикально та доповнюється рамкою (як у цеглі з Антонін).

Загалом іконографічні ознаки Пиляви в клеймах зберігають геральдичну точність, що свідчить про свідоме використання символу як маркера власності, а не лише як виробничого знаку.

Аналіз збережених зразків показує два основні способи клеймування, що ґрунтувались в більшості на серійному відтисканні матрицею (чітке, симетричне відбиття, що свідчить про механізоване або шаблонне виробництво) та поодиноким ручному тисненні чи прорисовуванні на сирій глині – ймовірно, застосовувалось у разі пошкодження матриць або для локальних потреб.

Потоцькі – не просто заможний шляхетський рід, а ціла епоха в історії Центрально-Східної Європи. Їхній спадок – це палаци, парки, духовні осередки та культурна традиція, що поєднує українську, польську й європейську історії. На цьому тлі особливо показовими є виявлені зразки клеймованої цегли з гербом Пилява, які засвідчують активне використання геральдичної символіки представниками роду Потоцьких як маркера приналежності маєтків і виробництва до їхньої династії. Такі відбитки не лише окреслюють межі господарської присутності роду, а й вказують на існування в XIX – на поч. XX ст. цілісної системи контролю та родового «брендування» виробництв, що забезпечувало спадковість та впізнаваність маєткової інфраструктури Потоцьких.

Використання родового герба Пилява на цеглі демонструє, що геральдика Потоцьких виходила за межі лише декоративно-архітектурного ужитку – вона ставала частиною економічної діяльності, маркування власності, своєрідним знаком якості й статусу. Це – приклад інтеграції геральдики в економічну сферу маєткового господарства.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у межах Галичини, Волині та Поділля спостерігається тенденція до заміни гербових клейм ініціальними або топонімічними написами, що пов'язано з поступовим переходом від маєткового до підприємницького типу виробництва. Клеймо в цей час набуває функцій маркера виробника й водночас реклами його продукції. Рівночасно родові символи, як-от герб Пилява на цеглі Потоцьких із Бережан, Антонін чи Уладівки, продовжували використовуватися й після 1900-х рр., втрачаючи виробничу, але зберігаючи репрезентативну й ідентифікаційну функцію.

Просторова концентрація клеймованої цегли на теренах центру та заходу України відображає ареал маєткових володінь роду Потоцьких, що підтверджує зв'язок між матеріальним простором і родовою геральдикой, а еволюція типів клейм – від анонімних власників гербів до поєднання з ініціалами – відображає загальноєвропейську тенденцію персоналізації промислового виробництва в кін. XIX – на поч. XX ст.

Клеймована цегла з гербом Пилява є втіленням символічної присутності аристократії у щоденному середовищі. Через будівельні матеріали, марковані власницькими знаками, родина Потоцьких проектувала власну ідентичність у простір, формуючи «цегляну пам'ять» свого

роду. Подібно до гербових щитів у палацах чи храмових розписах, клеймо на цеглі стало знаком володіння та тяглості традицій. Тому Пилява, залишаючись родовим знаком, набуває подвійного значення: як маркер соціальної належності та статусу власника та елемент легітимізації виробництва в межах державних стандартів. Тому кербові клейма Потоцьких становлять цінне джерело для дослідження еволюції виробничої культури та соціальної репрезентації аристократії в матеріальному просторі Галичини та Поділля кін. XIX – поч. XX ст.

Описані зразки клеймованої цегли також є важливим джерелом для вивчення сфрагістики, геральдики та історії технологій XIX – поч. XX ст. Вони можуть стати основою для створення типології клейм Потоцьких (за формою, періодом, розташуванням), а також для визначення виробничих центрів родини на українських землях. Зібраний матеріал свідчить, що геральдика на цеглі роду Потоцьких – це не випадковий декор, а цілеспрямований репрезентаційний акт.

Автор висловлює щиру подяку Оксані Лобко, кандидатці історичних наук, за цінні консультації, фахові поради та допомогу у з'ясуванні питань, пов'язаних із родоводом Потоцьких, структурою їхніх маєткових володінь та особливостями економічної діяльності роду. Її коментарі та зауваги суттєво сприяли уточненню окремих положень дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Бондарев І. 2021. Славетні Потоцькі. Як жили «бічні» нащадки засновників Станиславова після приходу совітів. [online]. Режим доступу: <https://report.if.ua/istoriya/slavetni-potocki-yak-zhyly-bichni-nashchadky-zasnovnykiv-stanyslavova-pislya-pryrodu-sovitiv-foto/> [Дата звернення 28 жовтня 2025].
- Грабовська О.В. 2018. Цегла ручного формування як пам'ятка історії та культури (на прикладі м. Вінниці XVI – середини XX ст.). Дисертація к.і.н. Національна Академія наук України.
- Капуста А. 2024. Цегла з власницьким гербом «прус» з Микулинець. *Збірник матеріалів Археологія @ Фортифікація України XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Кам'янець-Подільський, с. 56–65.
- Котис О. 2016. Палаці Волині: розкішне бароко Антонін [online]. Режим доступу: <https://www.hroniky.com/news/view/6325-palatsy-volyni-rozkishne-baroko-antonin> [Дата звернення 2 листопада 2025].
- Лобко О. 2006. Теплицько-Бубновецько-Ситковецький маєток родини Потоцьких XIX – початку XX ст. // Наукові записки. Том 52. Історичні науки.
- Лобко О. 2008a. Еволюція маєткового комплексу графів Потоцьких (герб Пилява) у Правобережній Україні 1830-1917 рр. *Дух і літера. Польські студії: збірник наукових статей. Спеціальний випуск. (№ 20)* / упорядники: Олена Бетлій, Оля Гнатюк, Тетяна Дзядевич. Київ, с.13-46.
- Лобко О. 2008b. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831-1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких). Дисертація к.і.н. Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», 275 с.
- Лобко О. 2019a. Потоцькі гербу Пилява. Історичні дані про походження роду. <https://krystynopol.info/pototski-gerbu-pylyava/> [Дата звернення 14 листопада 2025].
- Лобко О. 2019b. Герб Пилява та його геральдичні особливості. [online]. Режим доступу: <https://krystynopol.info/gerb-pylyava-ta-jogo-heraldychni-osoblyvosti/> [Дата звернення 14 листопада 2025].
- Сербін А., Поліщук Л. 2022. Комплекс палацу Потоцьких в Івано-Франківську: дослідження архітектурних елементів споруди при північному мурі. *Фортифікації. Випуск 17*. с. 63–71.
- Чубіна Т.Д. 2008. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти. Дисертація д.і.н. Донецький національний університет, 633 с.
- Ящечко-Блаженко Т. 2019. Граф Потоцький – депутат, мандрівник, цукровар. [online]. Режим доступу: <https://www.hroniky.com/news/view/17763-hraf-pototskyi-deputat-mandrivnyk-tsukrovar> [Дата звернення 27 жовтня 2025].
- Інтерактивна карта цегельень. [online]. Режим доступу: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1NlLclpBs6q6e3mLVdCSRB0FH0zwe4&fbclid=IwdGRjcAN9eRjleHRuA2FlbQIxMQBzcn>

[RjBmFwcF9pZAwzNTA2ODU1MzE3MjgAAR6aAru646XBav8S3S_1qiqWyIz1VtIWLO1SVfzltRp-2jpHDq_VD_-ssya-qw_aem_0akr35Q91mMFfsLb3VU5w&ll=49.753117791186604%2C24.39471380697914&z=13](https://www.facebook.com/share/p/1Z1J1Rq9sZ/) [Дата звернення 9 листопада 2025].

Поморянський замок. 2016. Замки і храми України. [online]. Режим доступу: <https://share.google/IR1gVCS01X20UdmB6> [Дата звернення 6 листопада 2025].

Gorodyskyu Y. Стара колекційна цегла. 2019. [online]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/1Z1J1Rq9sZ/> [Дата звернення 6 листопада 2025].

Gorodyskyu Y. Стара колекційна цегла. 2020. [online]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/1GgK3fXG5J/> [Дата звернення 6 листопада 2025].

Sierczkowski R. 2025. Cegły z sygnaturami. [online]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/1AzoXzmF7L/> [Дата звернення 12 листопада 2025].

Wolski M. 2013. Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku. Studium genealogiczno-własnościowe. Kraków: Towarzystwo Naukowe «Societas Vistulana», s. 438.

Czasopismo Techniczne. 1899. *Organ Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie*. Lwów, s. 335.

Piotr Potocki. Wikipedia. [online]. Режим доступу: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_Potocki_\(zm._po_1800\)?](https://pl.wikipedia.org/wiki/Piotr_Potocki_(zm._po_1800)?) [Дата звернення 12 листопада 2025].

Andriy Kapusta

local historian, philobreaker,
club leader,
Myshkovytskyi Lyceum
(Ternopil region)

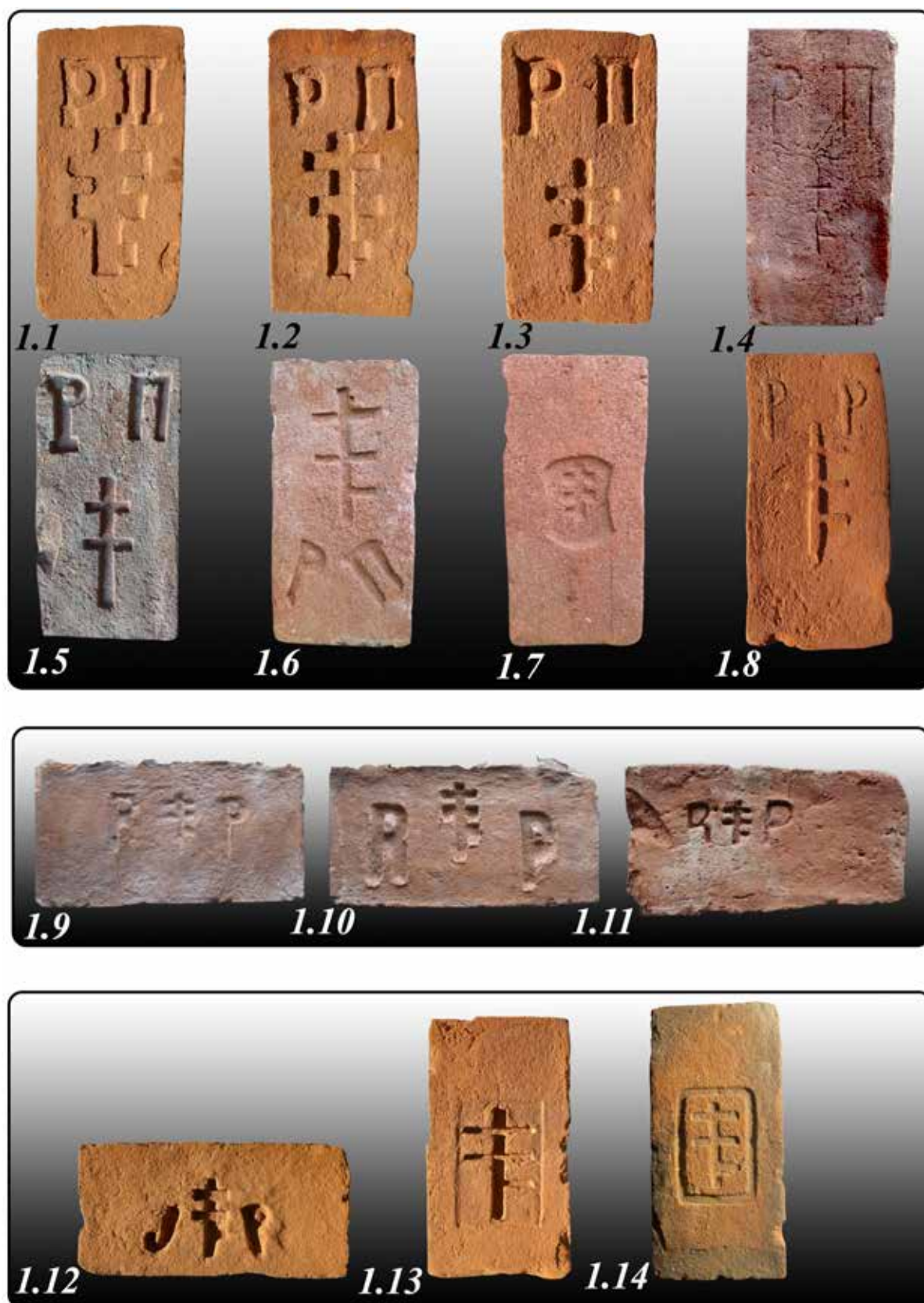
ICONOGRAPHY AND DISTRIBUTION OF THE OWNERSHIP COAT OF ARMS “PYLYAVA”: HISTORICAL ANALYSIS OF THE BRANDED BRICK OF THE POTOTSKY FAMILY

The article analyzes the phenomenon of branding bricks by the Potocki family (Pylyav coat of arms) in the territories of Galicia and Podillia in the second half of the 19th - early 20th centuries. The morphological, iconographic and technological features of the brands localized in the territories of Vinnytsia, Khmelnytsia, Ternopil and Lviv regions are analyzed. It is substantiated that the use of the Pylyav coat of arms on building materials served not only as a mark of ownership, but also as a form of social and cultural self-presentation of the family in the architectural environment. It is noted that the Potocki branded brick is an important source for studying the material representation of the aristocracy and the processes of standardization of industrial production in Galicia and Podillia in the late 19th and early 20th centuries.

It is concluded that the Pylyav coat of arms served as a central element of the identity of the Potocki brick production, which transformed from a tribal symbol into a sign of quality and ownership. It has been proven that the evolution of types of stamps – from anonymous coats of arms to combinations with initials – reflects the pan-European trend of personalization of industrial production in the late 19th and early 20th centuries.

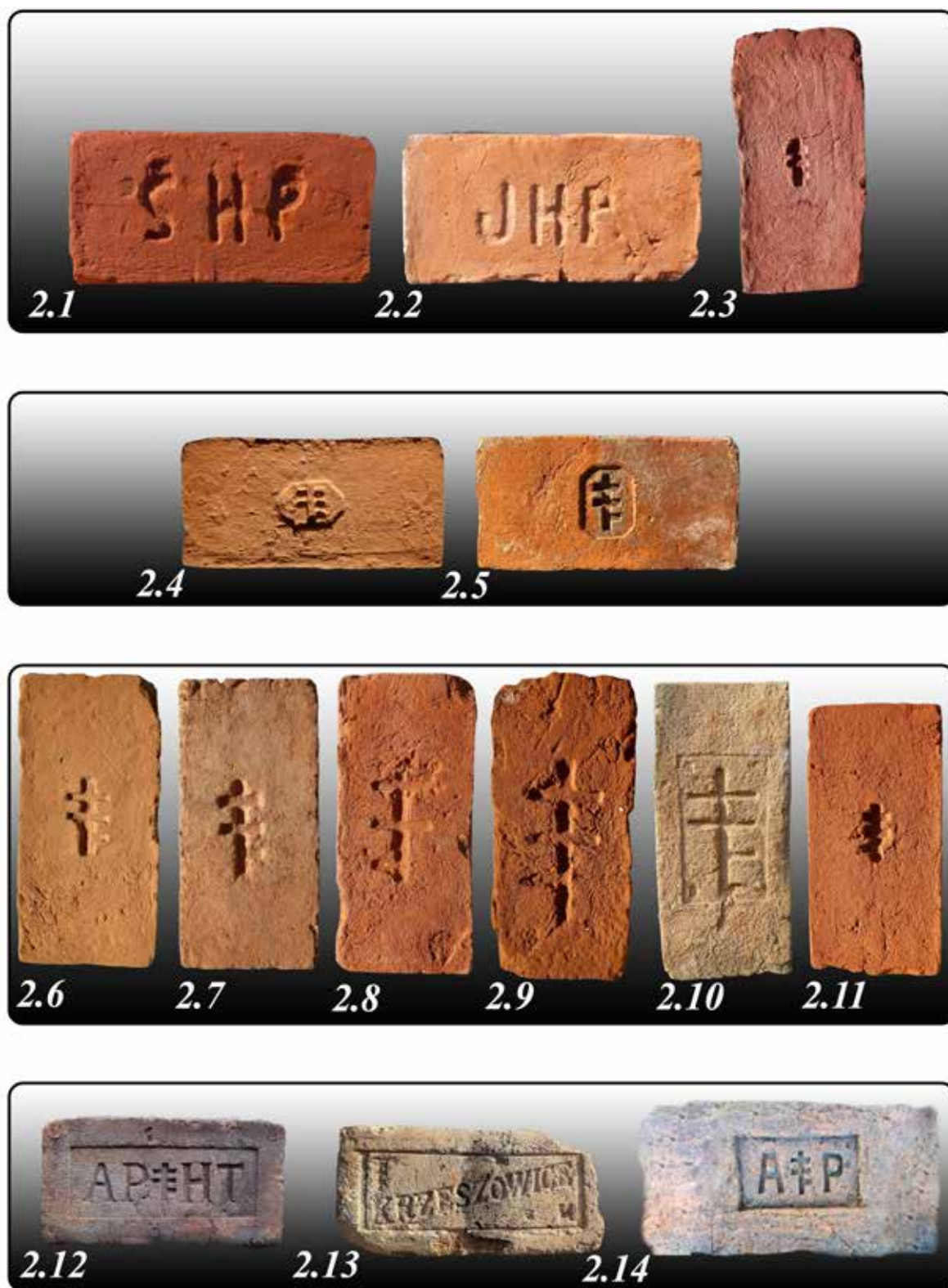
The collected material indicates that the heraldry on the bricks of the Potocki family is not a random decoration, but a purposeful act of representation.

Keywords: branded brick, Pylyava coat of arms, Potocki, heraldry, Uladiivka, Antonina, estates.

1

Рис. 1. 1.1 – 1.7 Клеймована цегла Романа Потоцького (пол. *Roman Alfred Maria Potocki*) з Уладівського маєтку (Вінницька область).
 1.8 Клеймована цегла Петра Потоцького, представника Малопольської гілки роду (пол. *Piotr Potocki*).
 1.9 – 1.11 Клеймована цегла Романа Потоцького з Поморян та Золочева Львівської області.
 1.12 – 1.14 Клеймована цегла Єжі-Юзефа Потоцького (пол. *Jerzy Jozef Potocki*) з Поморян Львівської області

2

Рис. 2. 2.1 – 2.3 Цегла Станіслава та Якуба Потоцьких з Бережан (пол. Stanislaw Potocki; Jakub Ksawery Potocki). 2.4 – 2.5 Цегла з родовим гербом Пилява з Антонін Хмельницької області (ймовірні власники: Юзефа- Миколая Потоцького або Марії-Клементини Потоцької) (пол. Józef Mikołaj Kazimierz Marian Alfred Jakub Potocki). 2.6 – 2.11 Цегла з родовим гербом Пилява з Перемишлянищини Львівської області (ймовірний власник: Альфред III Потоцький (пол. Alfred III Potocki)). 2.12 – 2.14 Клеймована цегла з Тенчинек (сучасна Польща) Анджея-Казімежа Потоцького (пол. Andrzej Kazimierz Potocki) та Адама Юзефа Потоцького (пол. Adam Józef Kazimierz Potocki)